

Jakubowski, Krzysztof

Muzea przyrodnicze w obliczu przemian i wyzwań współczesności

Muzealnictwo 33, 22-37

1990

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Przypisy:

1. Tekst ten został oparty na mojej pracy doktorskiej pt. *Związek Muzeów w Polsce (1914-1951). Historia organizacji i jej wpływ na rozwój muzealnictwa polskiego* (Toruń 1972). Stamtąd też pochodzą wszystkie cytaty. Fragment mojej pracy doktorskiej został opublikowany pt. *Sprawy muzealne u progu II Rzeczypospolitej*. „Acta Universitatis Nicolai Copernici.” „Za-

bytkoznawstwo i Konserwatorstwo” 9, Nauki Humanistyczno-Społeczne 112, Toruń 1980 s.147-172.

2. Materiał ten omówiłem oddzielnie, por.: *Personel muzeów polskich w świetle ankiety z 1934 r.*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici”. „Zabytkoznawstwo i Konserwatorstwo” 8, Nauki Humanistyczno-Społeczne 99, Toruń 1979 s. 67-79.

Bogulaw Mansfeld

L'Union des Musées en Pologne (1914-1951)

En 1914, l'on organisa la Délégation des Muséologues Polonais, et ce fut Józef Leski, le Directeur du Musée de l'Industria et de l'Agriculture qui se mit à la tête du Corps en question. Le but de la Délégation fut l'organisation du contrôle compétent sur la direction des musées — rationnelle et scientifique, l'élevation des qualifications professionnelles du personnel, la coopération dans le domaine de l'arrangement des expositions, comme une collaboration dans la sphère des publications, une coordination des achats, ainsi que l'exécution de la vérification d'inventaire de toutes les collections, et la publication de leurs monographies. Les musées, au nombre des 32 sur 46 invités, proclamèrent leur accession à la Délégation jusqu'au 1917. En 1921, la Délégation des Muséologues Polonais changea son nom, devenant l'Union

des Musées Historico-Artistiques Polonais. L'on créa, à mesure de l'accroissement des musées du même genre, des sections: en 1931 — celle des Musées Régionaux; en 1934 — celle des Musées de la Technique, comme celle des Musées Historico-Artistiques; et dans les années 1946-1947 — une Section Archéologique et Ethnographique. En 1936, l'on commença des travaux sur le manuel, intitulé „la Muséologie”, l'un des premiers en ce genre en Europe. En 1948, l'on commença la publication de „la Bibliothèque de la Science de Musée”. La dernière, XIXe Conférence de l'Union, eut lieu en 1948, à Bydgoszcz, Toruń et Frombork, et ce fut en 1950 que l'étatisation des musées se produit. La nationalisation des musées provoqua, à son tour, la dissolution de l'Union — le 18 février 1951.

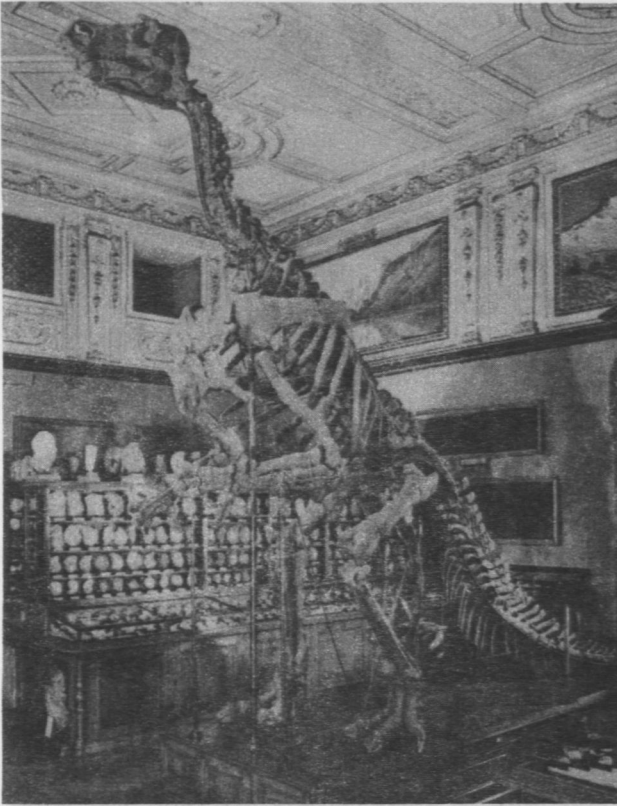
Krzysztof Jakubowski

Muzea przyrodnicze w obliczu przemian i wyzwań współczesności

Wielkie spory o współczesny kształt tradycyjnych instytucji kultury i nauki nie tracą na ostrości. Muzea, których rodowód utrwalony w nazwie sięga antycznego świata, są tu szczególnie wymownym przykładem. Rozliczne dowody spełniania ponadczasowej misji i nie słabnące zainteresowanie działalnością czołowych muzeów świata nie wykluczają głosów o zmierzchu ich funkcji w obliczu presji nowoczesnych środków przekazu i informacji. Wynikające stąd wnioski są podstawą rozmaitych prób uogólnień teoretycznych oraz rozwiązań praktycznych wyznaczających kierunki rozwoju muzealnictwa współczesnego¹.

Z natury rzeczy owe dylematy manifestują się najdobitniej w przemianach działalności najwybitniejszych muzeów artystycznych i historycznych.

Są one bowiem wciąż postrzegane jako swoisty wzorzec najpełniej odzwierciedlający zadania współczesnego muzeum. Znacznie rzadziej natomiast, szczególnie w polskim piśmiennictwie muzeologicznym, rozważane są w sposób pogłębiony przeobrażenia zachodzące w muzeach innego typu². Ograniczają się one najczęściej do rejestracji zewnętrznych przejawów przekształceń, a w niewielkim tylko stopniu próbują się odnieść do określenia skali i kierunków zmian modelowych i funkcjonalnych. Szczególną wrażliwość w tym zakresie zdają się wykazywać muzea techniczno-naukowe i przyrodnicze. Obok uniwersalnych trendów w teorii i praktyce muzealnej ujawniają się tu bowiem agresywnie uwarunkowania wynikające z lawinowo wzrastającego przyspieszenia

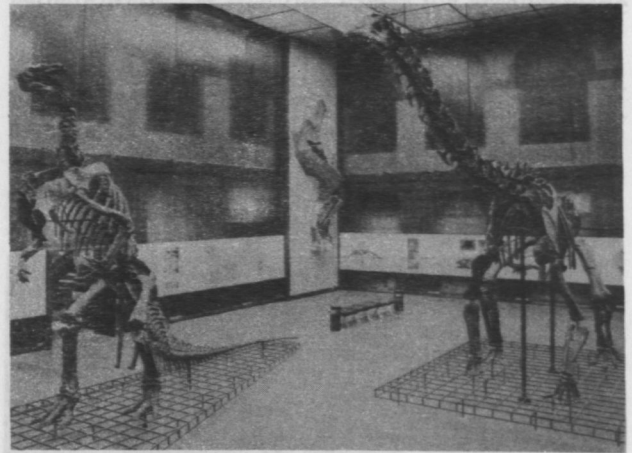
1. Typowy przykład tradycyjnej ekspozycji paleontologicznej ze schyłku XIX w., zachowanej w niezmiennym kształcie do czasów obecnych. Naturhistorisches Museum w Wiedniu.
1. Un exemple typique d'une exposition paléontologique traditionnelle, du déclin du XIXe siècle, conservée à la forme invariable jusqu'à l'époque actuelle. Naturhistorisches Museum à Vienne.

w rozwoju samej nauki i techniki. Z jednej strony pojawia się tu konieczność nadszycia za niespotykaną dynamiką odkryć i konstatacji naukowych, a z drugiej — niezwykle trudna umiejętność wydobycia z ogromnego naporu cząstkowych informacji syntetyzującego obrazu najistotniejszych znaczeń postępu współczesnej wiedzy. Jest to zarazem ogromna szansa dla muzealnego przekazu, jak i jednocześnie wielkie niebezpieczeństwo uwikłania się w hermetyczną specjalizację. Równocześnie pojawiają się zupełnie nowe okoliczności w zakresie operowania nie znanymi dotychczas materiałami dokumentacyjnymi i obiektami muzealnymi, jak chociażby fotografia kosmiczna, której znaczenie poznawcze, szczególnie w zakresie rozmaitych dziedzin nauk przyrodniczych, otwiera nieosiągalne dotąd horyzonty. Na innym poziomie wkracza powszechnie stosowane narzędzie poznania świata przyrody żywej i nieożywionej, jakim jest mikros-

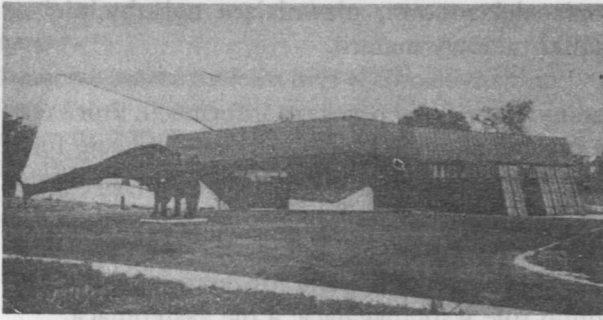
kopia elektronowa, ujawniająca najsubtelniejsze tajniki budowy materii.

Pomijam celowo w tym miejscu kwestię nowoczesnych środków przekazu informacji, które także wywierają wielki wpływ na modyfikację form prezentacji wystawienniczych i działalności oświatowej muzeów. Są to bowiem rozwiązania natury technicznej, których właściwe zastosowanie, zgodne z podstawową funkcją muzeum, spełniać powinno rolę wspomagającą, a nie zastępującą.

Skupiając uwagę na współczesnej problematyce muzealnictwa przyrodniczego, należy uwzględnić jeszcze jeden, niezwykle ważki aspekt. Oto wielorakie skutki przemian cywilizacyjnych powodują, nie notowane dotychczas w tak ogromnej skali, przekształcenia naturalnego środowiska przyrodniczego. Zanikają bezpowrotnie określone zespoły faunistyczne i florystyczne, zachodzą nieodwracalne zmiany całych ekosystemów. Dziś coraz częściej muzea przyrodnicze stają się jedyną, swoistą „ostoją” dokumentującą istnienie niektórych gatunków roślin i zwierząt spotykanych jeszcze do niedawna w środowisku naturalnym. Okazy przyrodnicze w zbiorach muzealnych, obok funkcji dokumentów naukowych, służących głównie poznaniu określonych zjawisk i procesów oraz upowszechnianiu wiedzy przyrodniczej, zyskują nowy wymiar. Podobnie jak jednostkowe dzieła sztuki, unikatowe zabytki archeologiczne czy historyczne chronione są w muzeach dla utrwalenia

2. Nowoczesna forma ekspozycji paleontologicznej w zmodernizowanych wnętrzach. Wielka sala dinozaurów w Naturmuseum Senckenberg we Frankfurcie n. Menem (1989).
2. Une forme moderne de l'exposition paléontologique aux intérieurs modernisés. La grande salle des dinosaures au Naturmuseum Senckenberg à Francfort-sur-le-Main (1989).

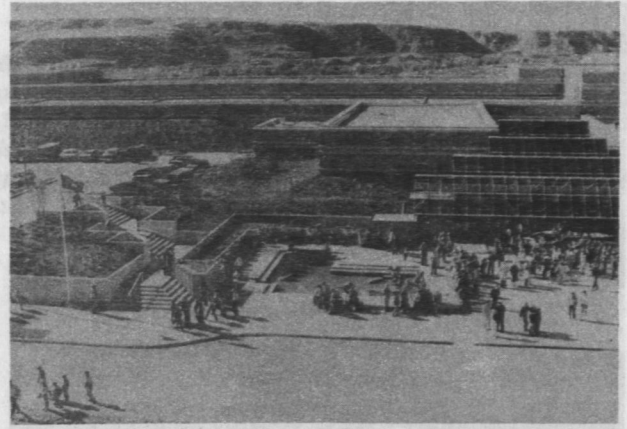

3. Kompozycja architektoniczna nowego gmachu muzeum przyrodniczego w Stuttgarcie zrealizowana w 1985 r. Staatliche Museum für Naturkunde — Museum am Löwentor. Stuttgart.
3. La composition architectonique de l'édifice nouveau du musée naturel à Stuttgart, réalisée en 1985. Staatliche Museum für Naturkunde — Museum am Löwentor. Stuttgart.

i przekazywania najwyższych wartości cywilizacyjnych i artystycznych dokonań człowieka, tak niektóre muzealne obiekty przyrodnicze stają się niepowtarzalnym świadectwem świata natury. Można by tu dodać, że — niestety — również niechlubnym potwierdzeniem dramatycznych zniszczeń i zagrożeń, jakie niesie ze sobą eksploatorska koncepcja rozwoju. W tym aspekcie współczesne muzea przyrodnicze stawać się mogą równocześnie miejscem humanistycznej refleksji o meandrach i pułapkach historycznie ukształtowanych formacji cywilizacyjnych oraz filozoficznej zadumy nad przyszłością otaczającego nas świata.

Historia naturalna w nowym wydaniu

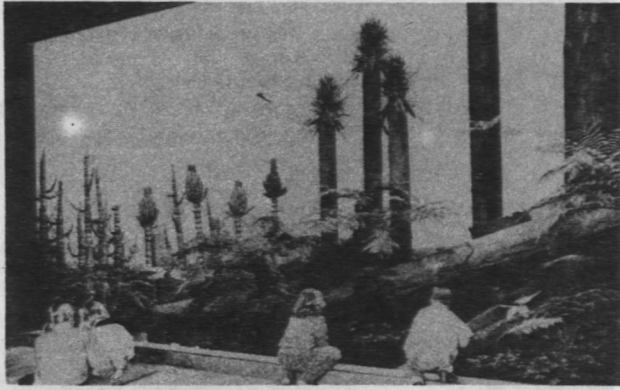
Wyróżniana przez większość muzeologów kategoria muzeów przyrodniczych jest określeniem bardzo pojemnym i nieprecyzyjnym. Jest to sytuacja podobna, jak w wypadku innych typów muzeów, wśród których wydziela się zazwyczaj muzea artystyczne, historyczne, archeologiczne, etnograficzne i techniczno-naukowe³. Rzeczywisty obraz jest znacznie bardziej złożony i wynika z odmienności tradycji historycznych i kulturowych rzutu-jących na niesłychaną różnorodność rozwiązań koncepcyjnych i organizacyjnych. W praktyce bardzo trudno o konsekwentny podział również i dlatego, że nader często, obok muzeów o jednolitym profilu zbiorów, występują struktury mieszane. Niejed-

4. Kompleks budynków Tyrell Museum of Paleontology w Drumheller (Kanada), udostępnionych publiczności w 1985 r.
4. L'ensemble de bâtiments du Tyrell Museum of Paleontology à Drumheller (Canada), rendus accessibles au public en 1985.

nokrotnie znaczące kolekcje przyrodnicze wchodzą w skład muzeów wielodziałowych o zupełnie innym profilu zasadniczym. Ze względów czysto praktycznych bardzo przydatny jest podział zastosowany w monumentalnym opracowaniu o charakterze informacyjnym, przygotowanym przy współudziale znakomitego muzeologa angielskiego, Kennetha Hudsona⁴. Muzea przyrodnicze wydzielone tu zostały w osobną grupę muzeów naukowych (*sciences*), wśród których wyróżnia się następujące kategorie muzeów: 1) geologiczne, mineralogiczne i paleontologiczne; 2) biologiczne, zoologiczne i historii naturalnej; 3) botaniczne; 4) antropologiczne i etnologiczne. Poza tym do grupy muzeów naukowych zaliczane są muzea poświęcone: 5) matematyce, naukom fizycznym i geografii; 6) naukom medycznym; 7) aeronautyce. Pozostałe muzea wydzielone są w odrębne grupy: sztuki (*arts*), przemysłu i techniki (*industry and technology*), historii (*history*), edukacji (*education*) oraz czasu wolnego i rozrywki (*leisure and entertainment*).

Wśród największych, liczących się muzeów świata szczególnie znaczącą rolę odgrywają wciąż wielodziałowe muzea historii naturalnej. Większość z nich ukształtowała się w połowie XIX w., chociaż korzenie sięgają bezpośrednio epoki Oświecenia, kiedy to rozpoczynał się przyspieszony proces tworzenia zrębów nowożytnego przyrodznawstwa, a muzea wychodziły z fazy gabinetów osobliwości. Niekwestionowanym wzorcem jest tu brytyjskie Muzeum Historii Naturalnej w Londynie, którego kolekcje przyrodnicze wchodziły

5. Fragment ekspozycji (rekonstrukcja lasu karbońskiego) w pawilonie muzealnym „Biochron” otwartym w 1985 r. przy Norder Dierenpark w Emmen (Holandia).
5. Le fragment de l'exposition (une reconstruction de forêt carbonienne) dans le pavillon de musée „Biochron” ouvert en 1985, près du Norder Dierenpark à Emmen (Hollande).

początkowo w skład utworzonego w 1753 r. British Museum, by począwszy od 1881 r. rozpocząć całkiem samodzielny byt jako British Museum (Natural History).

Pozostawiona w nazwie muzeów historia naturalna jest pojęciem tradycyjnym, którym obejmowano całokształt wiedzy o przyrodzie do czasu wykrystalizowania się odrębnych dyscyplin naukowych, zyskujących z czasem coraz węższą specjalizację. Zdawano sobie z tego doskonale sprawę już w drugiej połowie XIX w., kiedy to obszar dawnej historii naturalnej opuszczały astronomia, fizyka, chemia, geologia, a jej znaczenie zawężało się stopniowo do nauk zajmujących się przyrodążywioną. Równocześnie w terminologii naukowej pojawia się bardziej precyzyjne określenie ogólne — biologia, eliminujące z języka specjalistycznego historię naturalną. Nie znika ona jednak z obiegu powszechnego, zachowując bardzo nośną barwę znaczeniową dla szerszego ogółu. Zjawiska te dostrzegano z całą ostrością podejmując w 1884 r. pierwszą wielką reformę brytyjskiego Natural History Museum, wyzwalanego wówczas z okowów antydarwinizmu⁵. Sir William Henry Flower (1831-1899), jeden z najwybitniejszych muzeologów brytyjskich doby wiktoriańskiej, przeprowadzając zasadniczą reorganizację muzeum opartą na ściśle naukowych podstawach, opowiedział się jednak za zachowaniem pojęcia historii naturalnej. Ubiegał się on o przywrócenie jej dosłownego znaczenia, przekonując, że w potocznym rozumieniu historia naturalna dobrze kontrastuje z wszel-

kimi innymi przejawami działalności człowieka oraz zmianami, które na skutek jego interwencji zachodzą w świecie przyrody⁶.

Dziś czołowe muzea przyrodnicze noszące w członie nazwy „historię naturalną” dynamicznie reagują na przemiany wywoływane współczesnym postępowaniem nauki. British Museum (Natural History), podlega permanentnym przekształceniom wierne przesłaniu pierwszego, wielkiego reformatora W.H. Flower’a, który jeszcze w 1889 r. gorąco nawoływał: „...Muzeum podobne jest do żyjącego organizmu, który wymaga stałej i czulej troski. Musi on wzrastać [...] lub zginie”⁷.

Ostatni, wielki program zmian obejmujący zasadniczą przebudowę koncepcji merytorycznej ekspozycji zapoczątkowany został w latach siedemdziesiątych (1972). Jego myślą przewodnią jest przedstawienie głównych problemów współczesnej biologii w ujęciu ekologicznym. Świadczą o tym chociażby tytuły ważniejszych wystaw odzwierciedlających kolejne fazy reorganizacji ekspozycji stałych, jak np. „Biologia człowieka — wystawa o nas samych” (Human biology — An exhibition of ourselves, 1977), „Wprowadzenie do ekologii” (Introducing ecology, 1978), „Miejsce człowieka w ewolucji” (Man’s place in evolution, 1980), czy wreszcie udostępniona publiczności w 1981 r., w stulecie otwarcia muzeum, wielka i głośna wystawa pt. „O powstawaniu gatunków” (Origin of species by natural selection). Dalsze, zaplanowane i w znacznej części już zrealizowane

6. Montaż wielkiej dioramy na wystawie poświęconej środowisku przyrodniczemu Afryki. Science Museum. California. Academy of Science. San Francisco.
6. Le montage d'un grand diorama à l'exposition consacrée au milieu naturel de l'Afrique. Science Museum. California. Academy of Sciences. San Francisco.

modernizacji stałych ciągów ekspozycyjnych podążają w tym samym kierunku⁸. Są one świadomą rezygnacją z dominanty tradycyjnych ujęć systematycznych na rzecz prezentacji wybranych, kluczowych problemów funkcjonowania środowiska przyrodniczego, ukazania wzajemnych relacji i powiązań pomiędzy organizmami oraz uzależnień od innych, abiotycznych składników. Jest to w istocie rzeczy powrót do spojrzenia na przyrodę jako całość, przełamujący dotychczasowe podziały wąskich specjalizacji coraz mniej czytelnych dla zwykłego odbiorcy. Inaczej mówiąc, jest to nawiązanie we współczesnym kształcie do „historii naturalnej” świata przyrody. Wspominam o tym szerzej, bowiem inspiratorska rola brytyjskiego Muzeum Historii Naturalnej rzutuje od dawna na kierunki przemian w całym muzealnictwie przyrodniczym⁹. Rzecz oczywista, proces ten nie pozbawiony jest licznych kontrowersji i gorących sporów zarówno wśród muzeologów, jak i publiczności. Uzewnętrzniają się przy tym uniwersalne dylematy współczesnych muzeów dotyczące m.in. określenia głównego odbiorcy, kwestie pogodzenia ścisłości naukowej z atrakcyjnością przekazu, trudności z najcelniejszym doбором eksponatów wystawowych wobec konieczności ograniczenia ich liczby i wiele, wiele innych¹⁰.

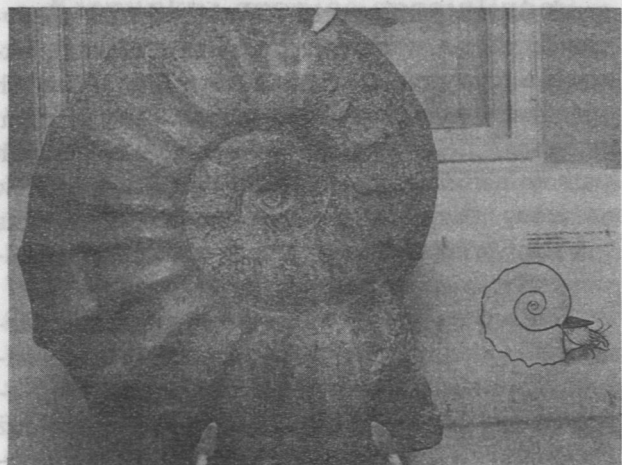
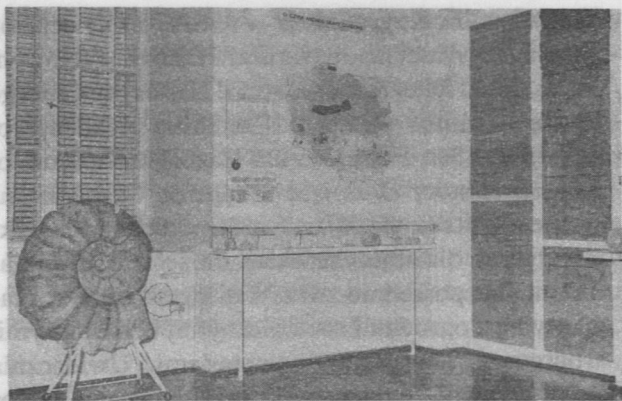
8. Ekspozycja kamieni budowlanych na terenach wystawowych wokół budynków Muzeum Ziemi PAN w Warszawie.
8. L'exposition des pierres de construction dans les terrains d'exposition autour des bâtiments du Musée de la Terre de l'Académie Polonaise des Sciences à Varsovie.

Merytorycznym przemianom treści i formy publicznych wystaw w muzeach ogólnoprzyrodniczych towarzyszą również próby modyfikacji profilu tematycznego gromadzonych zbiorów i struktury działów muzealnych. Pozostając jeszcze przy przykładzie londyńskiego Natural History Museum, wspomnieć należy o wyłączeniu z jego zasobów zbiorów etnograficznych, na bazie których powstało w 1970 r. Museum of Mankind. Z kolei w 1985 r. do zespołu muzealnego Natural History Museum inkorporowane zostało niezależne dotychczas, niezwykle zasobne i nowoczesne Geological Museum, działające od 1835 r. w ramach brytyjskiej służby geologicznej.

Wyrazisty profil ogólnoprzyrodniczy ma Naturmuseum Senckenberg we Frankfurcie nad Menem, zaliczane do jednych z najstarszych (1821), a obecnie również najnowocześniejszych muzeów przyrodniczych świata. Oprócz zbiorów i ekspozycji zoologicznych, botanicznych, geologicznych, mineralogicznych i paleontologicznych obejmuje ono swym zasięgiem biologię morza oraz utworzony w 1968 r. dział paleoantropologii. Rozpoczęta jeszcze w 1962 r. modernizacja wystaw uwzględnia w szerokim zakresie aspekty ekologiczne i wyróżnia się szczególną dbałością o zachowanie harmonijnej relacji pomiędzy informacyjno-poznawczą i emocjonalną formą prezentacji oryginalnych okazów pochodzących z niezwykle zasobnych i renowanych kolekcji.

7. Fragment ekspozycji pt. „Ziemia” w nowym (1964 r.) Muzeum Historii Naturalnej w Meksyku (Museo de Historia Natural de la Ciudad de Mexico).
7. Le fragment de l'exposition intitulée "La Terre" au nouveau (1964) Musée de l'Histoire Naturelle à Mexico (Museo de Historia Natural de la Ciudad de Mexico).

9. Unikatowy okaz wielkiego amonita z okresu kredowego na wystawie „Z przeszłości geologicznej Ziemi”. Muzeum Ziemi PAN w Warszawie.
9. Un exemplaire unique d'une ammonite énorme de l'ère de craie à l'exposition "Du Passé géologique de la Terre". Le Musée de la Terre de l'Académie Polonaise des Sciences à Varsovie.

Bardziej tradycyjny, a nawet w pewnym zakresie zachowawczy styl ekspozycji stałych reprezentuje Naturhistorisches Museum w Wiedniu (1889). Nowoczesne ujęcia pojawiają się tu na licznych i różnorodnych tematycznie wystawach czasowych. Rzecz charakterystyczna, że w strukturze tego muzeum oprócz zoologii, botaniki, paleontologii, geologii, mineralogii i antropologii pozostaje również archeologia prehistoryczna. Jest to zapewne echo pierwotnej koncepcji zespołu muzeów cesarskich, które tworzyć miały jeden wielki kompleks wraz z Kunsthistorisches Museum. W praktyce to uniwersalistyczne przesłanie ideowe, które miało umożliwić wspólne spojrzenie na dwa, odrębne światy natury i sztuki, ulegało stopniowemu rozluźnianiu na skutek pogłębiających się procesów specjalizacji.

Obserwując ewolucję wielkich muzeów historii naturalnej w Europie zauważyć można równocześnie symptomatyczne zjawisko tendencji integracyjnych zachodzących w innej płaszczyźnie i obejmujących swym zasięgiem poszczególne dyscypliny nauk przyrodniczych. Doskonałym przykładem może tu być chociażby Naturkunde Museum w Berlinie (Museum für Naturkunde der Humboldt Universität), które charakter ogólnoprzyrodniczy uzyskało w 1890 r. Powstało ono w rezultacie połączenia znacznie wcześniej utworzonych i samodzielnie działających muzeów: mineralogicznego (Mineralogische Museum), Anatomicznego (Anatomisch-Zoatomische Museum) i największego zoologicznego (Zoologische Museum). Proces rozszerzania profilu Naturkunde Museum następował również w latach późniejszych, m.in. dzięki przyłączeniu zbiorów paleontologicznych, antropologicznych, i wreszcie, już w 1960 r., zbiorów botanicznych wraz z arboretum. Jest jednak rzeczą znamioną, że do chwili obecnej utrzymana została daleko posunięta autonomia poszczególnych zespołów muzealnych, zaznaczona także w strukturze organizacyjnej. Dziś berlińskie Naturkunde Museum jest w istocie federacją muzeów specjalistycznych, w skład którego wchodzi oddziały antropologii, botaniki łącznie z arboretum oraz zachowujące tradycyjne nazwy Mineralogische Museum, Palaontologische Museum i Zoologische Museum.

Całkiem współczesnym przykładem procesu łączenia odrębnych niegdyś muzeów przyrodniczych jest powstanie w 1966 r. jednego z największych i najnowocześniejszych muzeów radzieckich, jakim jest Centralne Muzeum Naukowo-Przyrodoznawcze Ukraińskiej Akademii Nauk w Kijowie. W jego skład wchodzi zbory dawnego Muzeum Zoologicznego, utworzonego jeszcze w 1919 r., Muzeum Botanicznego (1921), Narodowego Muzeum Geologicznego Ukrainy (1927), Muzeum Paleontologicznego (1935) oraz Muzeum Archeologicznego (1935). Jest rzeczą interesującą, że współistnienie w jednym zespole muzealnym całkiem odrębnych niegdyś muzeów, zaznaczone zresztą nadal w podziale tematycznym wystaw, wpłynęło równocześnie na konkurencyjne niemal przyspieszenie modernizacji wystaw. Obok oczywiście zupełnie specyfiki podyktowanej zróżnicowanym charakterem zbiorów ujawnia się komplementarność, która ułatwia bardziej klarowne

ujęcia problematyki środowiska przyrodniczego.

Trudno byłoby w tym miejscu przedstawiać pobieżną chociażby charakterystykę zmiennych dziejów i koncepcji kształtowania się innych europejskich muzeów historii naturalnej. Warto wszakże podkreślić, że znajdują się one niemal we wszystkich państwach naszego kontynentu (por. tabela). Oprócz prawdziwych gigantów, zaliczanych do najwyższej klasy światowej, takich jak m.in. londyńskie Natural History Museum czy frankfurckie Naturmuseum Senckenberg, których inspiratorska rola ma szczególnie szeroki zasięg, występuje stosunkowo liczna grupa wielkich muzeów o niezwykle bogatych zasobach i uznanej renomie międzynarodowej, np. paryskie Museum National d'Histoire Naturelle, wiedeńskie Naturhistorisches Museum, berlińskie Museum für Naturkunde czy też sztokholmskie Naturhistoriska Riksmusset. Zwrócić należy także uwagę, że bardzo cenne i zróżnicowane zbiory przyrodnicze wchodziły w skład muzeów o szerszym profilu, tworząc duże działy historii naturalnej lub nawet wyodrębnione zespoły muzealne. Wspomnę tu dla przykładu o Muzeum Przyrodniczym (Prirodoviedne Muzeum), stanowiącym część Muzeum Narodowego w Pradze, czy też o znakomitych kolekcjach Muzeum Morawskiego w Brnie (Moravske Muzeum), Muzeum Narodowego Walii w Cardiff (National Museum of Wales) lub Narodowego Muzeum Szkocji w Edynburgu National Museum of Scotland). Prowadzą one szeroko zakrojoną, samodzielną działalność kolektorską, badawczą i wystawienniczą w pełni porównywalną z wyspecjalizowanymi muzeami historii naturalnej.

Nieco odmienny profil i zakres działania mają znakomite i liczne muzea historii naturalnej w Stanach Zjednoczonych A.P. Jedno z najzasobniejszych muzeów przyrodniczych świata — National Museum of Natural History — tworzy jeden zespół z National Museum of Man wchodzący w skład wielkiego centrum naukowo-muzealnego Smithsonian Institution w Waszyngtonie¹¹. Zarówno gromadzone zbiory, jak i działalność badawcza, wystawiennicza i oświatowa obejmują bardzo szeroki przekrój nauk przyrodniczych począwszy od mineralogii, geologii, zoologii kręgowców i bezkręgowców, paleobiologii, botaniki, a także antropologii i etnologii. Mocniej niż w wielu muzeach europejskich akcentowane są ujęcia interdyscyplinarne i bezpośrednie powiązania świata przyrody z działalnością człowieka. Podobny program mają także inne, czołowe

muzea ogólnoprzyrodnicze w USA, jak chociażby American Museum of Natural History w Nowym Jorku, Field Museum of Natural History w Chicago czy też Science Museum California Academy of Sciences w San Francisco lub Carnegie Museum of Natural History działające w ramach Carnegie Institute w Pittsburgu. Warto także podkreślić charakterystyczne dla amerykańskich muzeów historii naturalnej bezpośrednie związki merytoryczne i organizacyjne z ogrodami zoologicznymi, botanicznymi, arboretami, akwariami, planetariami. Uwidacznia się tu wyraźnie tendencja do przełamywania barier zamkniętych pomieszczeń muzealnych, tak niesłychanie istotna w dążeniach do bardziej kompleksowego ukazywania świata natury. Z tych samych przesłanek wynika również zaliczanie do systemu organizacyjnego muzeów amerykańskich licznych parków narodowych oraz rezerwatów i pomników przyrody. Przy wielu z nich znajdują się zresztą pawilony muzealne prowadzące ożywioną działalność wystawienniczą i oświatową.

Rozpatrując usytuowanie amerykańskich muzeów ogólnoprzyrodniczych, łączonych często w wielkie kompleksy wraz z muzeami artystycznymi, historycznymi lub technicznymi (np. wspomniany już Smithsonian Institution czy Carnegie Hall), dostrzec można wyraźnie skłonności uniwersalistyczne w traktowaniu otaczającego nas świata. Byłby to zatem, być może nie w pełni uświadomiony, powrót do spojrzenia, które przyświecało twórcom idei starożytnego muzeum aleksandryjskiego.

Cokolwiek by się jednak powiedziało o dynamicznych przemianach i o rozwoju współczesnych muzeów historii naturalnej, są one w znakomitej większości tworami ukształtowanymi w tradycjach XIX-wiecznych. O tym, że sama idea zasadnicza jest wciąż żywa i zyskuje ciągle świeże impulsy, świadczyć mogą nowe realizacje muzeów tego typu. Na wskroś nowoczesnym rozwiązaniem jest utworzone w 1964 r. Muzeum Historii Naturalnej w Meksyku (Museo de Historia Natural de la Ciudad de Mexico). Znajduje się ono w kompleksie budynków muzealnych obok Muzeum Miasta Meksyk i Galerii Sztuki, w specjalnie zaprojektowanych i wydzielonych pomieszczeniach, wyróżniających się w pełni funkcjonalną architekturą. Program muzeum obejmuje swym zasięgiem mineralogię, geologię, paleontologię, zoologię, botanikę oraz antropologię. Specjalności te prezentowane są na wystawach w interdyscyplinarnym

ujęciu problemowym, o czym świadczą chociażby tytuły poszczególnych części ekspozycji: „Wszechświat”, „Ziemia”, „Powstanie życia”, „Ekologia”, „Ewolucja”, „Biologia”, „Człowiek”, „Biogeografia”. Interesującym projektem, niestety dotychczas nie zrealizowanym, jest pomysł zbudowania w stolicy Brazylii — Brasílii, Muzeum Ziemi, Morza i Powietrza, który uznać można za próbę nowego spojrzenia na sposób przedstawiania całokształtu wiedzy o przyrodzie naszej planety.

Kierunki i granice specjalizacji

Obok muzeów ogólnoprzyrodniczych, określanych najczęściej mianem historii naturalnej, bardzo liczną grupę stanowią muzea specjalistyczne poświęcone poszczególnym dziedzinom lub wybranym problemom, zjawiskom, a nawet obiektom przyrodniczym. Rodowód większości z nich wspiera się na tradycyjnym podziale dyscyplin naukowych, zachowanym zazwyczaj w nazwie tych muzeów. Są to przede wszystkim muzea geologiczne i mineralogiczne, paleontologiczne, zoologiczne i botaniczne. Wiele z nich utrzymuje nadal ścisły związek merytoryczny i organizacyjny z instytutami naukowymi, centrami badawczymi i szkołami wyższymi. W zależności od lokalnych warunków podlegają one również różnym przeobrażeniom instytucjonalnym, wyodrębniając się niekiedy w samodzielne muzea, lub też na odwrót, ulegają przekształceniu w ośrodki naukowo-badawcze tracąc charakter ściśle muzealny¹².

Modyfikacje programu działalności muzeów specjalistycznych wywoływane są przede wszystkim szybkim postępem badań naukowych. Pomijając zupełnie oczywistą kwestię unowocześniania technik badawczych, systemów gromadzenia i dokumentacji zbiorów, przepływu informacji, dotyczy to w równej mierze wystaw muzealnych. Podlegać one muszą sukcesywnym zmianom w zakresie treści i formy, co w większości przypadków sprowadza się nieuchronnie do całkowitej przebudowy ich koncepcji.

Szczegółowa charakterystyka tego złożonego problemu wykracza poza ramy niniejszego opracowania, tym bardziej że znajduje ona swoje odbicie w dość obfitej literaturze muzeologicznej. Wspomnieć natomiast warto o niektórych, reprezentatywnych przykładach wskazujących na główne kierunki i skalę przeobrażeń.

10. Fragment ekspozycji czasowej „Minerały Polski” (1987) w sali wystaw zmiennych Muzeum Ziemi PAN w Warszawie.
10. Le fragment d'une exposition temporaire "Les Minéraux de la Pologne" (1987) dans la salle des expositions instables du Musée de la Terre de l'Académie Polonaise des Sciences à Varsovie.

Szeroki rozgłos przyniosła realizacja nowego muzeum zoologicznego w Kopenhadze (Universitetets Zoologiske Museum). Jest to bowiem przykład całkowicie odmiennego podejścia do przekształcenia tradycyjnej instytucji muzealnej. Z dawnego uniwersyteckiego Muzeum Zoologicznego w Kopenhadze, działającego od 1870 r. przez przeszło sto lat, pozostały w zasadzie jedynie zbiory i nazwa. Obecne muzeum, udostępnione publiczności w 1972 r., zostało umieszczone w specjalnie do tego celu zaprojektowanym, przestronnym gmachu zyskując wśród muzeologów powszechną opinię rozwiązania nowatorskiego, uwzględniającego współczesne tendencje rozwojowe muzealnictwa przyrodniczego¹³. Pomijam tu świadomie, bardzo ważne skądinąd, kwestie założeń architektoniczno-plastycznych. Najistotniejszą sprawą jest bowiem przyjęta formuła publicznych prezentacji wystawienniczych wyrażająca naczelną ideę „ekologizacji” problematyki przyrodniczej

będącej próbą odpowiedzi na autentyczne zapotrzebowanie społeczne. Oznacza to równocześnie rezygnację z tradycyjnego modelu wystaw w porządku systematycznym i wyraźne nastawienie na szerokiego odbiorcę. Uwaga widza ukierunkowana jest na konkretne problemy, zjawiska i procesy przyrodnicze ułatwiające zrozumienie wzajemnych uwarunkowań i przemian środowiska przyrodniczego oraz roli organizmów żywych. Ogromne zainteresowanie publiczności (ok. 500 tys. zwiedzających rocznie) wprost nieporównywalne z frekwencją w starym muzeum, zdaje się wymownie potwierdzać zasadność zrealizowanego projektu zmian.

Odmienny nieco krąg zagadnień pojawia się przy próbach modernizacji muzeów paleontologicznych. Mimo, a może właśnie dlatego, że podejmują one problematykę odległej przeszłości geologicznej wciąż fascynują niezwykłością świata minionych epok. Świadczy o tym chociażby nie słabnące zainteresowanie wszelkimi wystawami poświęconymi dinozaurom¹⁴. Gigantyczne szkielety i rekonstrukcje wymarłych „strasznych gadów” zawsze intrygują, nawet wówczas, gdy znajdują się w obrębie archaicznych aranżacji wystawienniczych. Ten czynnik emocjonalny wykorzystywany jest także do najrozmaitszych prób unowocześniania wystaw paleontologicznych i sprowadza się często do dodatkowego udratyzowania ekspozycji, nie zawsze odpowiadającej przesłankom naukowym, a także dobremu gustowi estetycznemu (np. popularne w muzeach amerykańskich wielkie dioramy inscenizujące krwiożercze walki dinozaurów).

Nowe podejście do możliwości prezentacji problematyki paleontologicznej zademonstrowano w niedawno otwartym (1985) Tyrell Museum of Paleontology w Kanadzie. Usytuowane ono zostało w niewielkim miasteczku Drumheller, niedaleko Calgary, w bezpośrednim sąsiedztwie słynnego znaleziska szczątków dinozaurów odkrytych w 1884 r. przez Josepha B. Tyrell'a (1857-1956). Nasuwa się tu pewna analogia do muzeów zakładanych przy stanowiskach archeologicznych. Jest to z wielkim rozmachem zaprojektowany, wielki kompleks muzealny z doskonale wyposażonym zapleczem badawczym, obszerną powierzchnią ekspozycyjną, salami odczytowymi, kinowymi, restauracją, kawiarnią itp¹⁵. Program muzeum nastawiony jest na spełnianie funkcji międzynarodowe-

go centrum badawczego w zakresie paleontologii oraz realizację bardzo szerokiej działalności edukacyjno-oświatowej. Nowocześnie urządzona ekspozycja podejmuje przede wszystkim problemy ewolucji życia na ziemi oraz kluczowe zagadnienia współczesnej paleobiologii. Bezpośrednim uzupełnieniem wystaw w gmachu muzealnym są specjalnie zaprojektowane trasy wycieczkowe do znajdujących się nieopodal odsłonięć geologicznych i stanowisk paleontologicznych (tzw. Dinosaur Trail), w obrębie których znajdują się także szczególnego rodzaju ekspozycje pod gołym niebem. Są to naturalnych rozmiarów rekonstrukcje dinozaurów zgrupowane w pobliżu rejonów odnalezienia ich szczątków, tworzące niezwykle, gigantyczne „dioramy” na tle oryginalnego krajobrazu skalnych kanionów. Działalność muzeum ukierunkowana jest na masowego odbiorcę, co potwierdzają dane statystyczne szacujące liczbę zwiedzających na 600-800 tys. rocznie.

Znaczącym wydarzeniem w muzealnictwie przyrodniczym jest powstanie nowego Muzeum Paleontologicznego w Moskwie, związanego ściśle z Instytutem Paleontologii Akademii Nauk Związku Radzieckiego¹⁶. Potężna budowla, której wzniesienie rozpoczęto w 1972 r. na peryferiach Moskwy, została zaprojektowana specjalnie pod kątem wielorakich funkcji centrum naukowo-muzealnego (m.in. pracownie badawcze, konserwatorskie, obszerne pomieszczenia magazynowe dla ogromnych zbiorów) z wyraźną dominacją przestrzeni ekspozycyjnych zajmujących ponad 4000 m² powierzchni. Kompozycja rozbudowanego ciągu wystawienniczego powiązana jest ściśle z generalnym założeniem ekspozycji, której celem jest ukazanie głównych etapów rozwoju życia na ziemi oraz złożonych procesów ewolucji organizmów żywych. Szeroko akcentowane są również problemy współczesnej biostratygrafii, a przede wszystkim postępy paleobiologii środowiskowej. Poszczególne sale wystawowe wyposażone są w niezwykle bogaty zestaw oryginalnych okazów paleontologicznych, którym towarzyszą liczne rekonstrukcje roślin i zwierząt z minionych epok geologicznych w postaci wielkich reliefów rzeźbionych w płytach wapiennych, które znajdują się na ścianach wszystkich pomieszczeń ekspozycyjnych. Ta rzadko spotykana w muzeach przyrodniczych na tak wielką skalę, forma wystroju plastycznego spełnia zarówno rolę dekoracyjną, jak i infor-

macyjną. Przy wszystkich pojawiających się nieuchronnie zastrzeżeniach specjalistów spierających się o wierność rekonstrukcji i dopuszczalny stopień stylizacji — jest to znamieny i niekonwencjonalny przykład wzbogacania emocjonalnej warstwy odbioru treści przyrodniczej wystawy muzealnej.

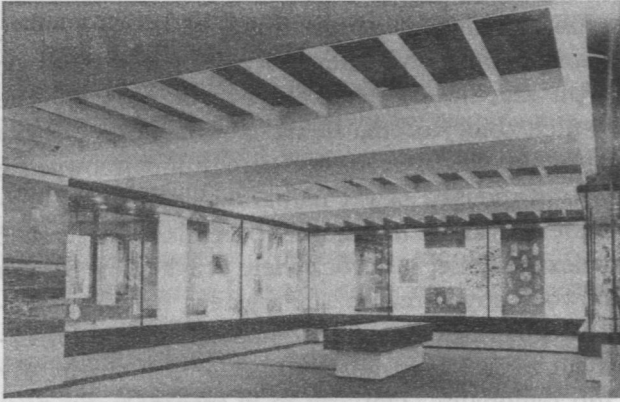
Zasadnicze kierunki zmian zachodzących w muzealnictwie geologicznym uzewnętrznia najlepiej modernizacja słynnego Geological Museum w Londynie. Mimo że począwszy od 1985 r. wchodzi w skład zespołu muzealnego British Museum (Natural History), zachowuje ono nadal znaczną autonomię podkreśloną także wyodrębnionymi pomieszczeniami, zajmowanymi nieprzerwanie od 1935 r. (Exhibition Road). Proces generalnej przebudowy ekspozycji został rozpoczęty w końcu lat sześćdziesiątych, osiągając fazę końcową w połowie lat osiemdziesiątych. Merytoryczna koncepcja zmian sprowadza się w dużym uproszczeniu do syntetycznych ujęć problemowych, których wyrazem mogą być chociażby tematy niektórych ekspozycji stałych. Najwcześniejszą udostępnioną (1972) wielką wystawą wprowadzającą (Story of the Earth) jest dynamicznym obrazem zjawisk i procesów kształtujących oblicze naszej planety, od najwcześniejszych etapów jej powstawania. Kolejne fazy zmian symbolizowały takie wystawy jak: „Brytania przed człowiekiem” (Britain before Man), „Brytyjskie skamieniałości” (British fossils), czy też ostatnia (1985), niezwykle oryginalnie pomyślana wystawa stała, „Skarby Ziemi” (Treasures of the Earth) przedstawiająca zastosowanie surowców mineralnych w życiu codziennym. Nowe wystawy londyńskiego Muzeum Geologicznego wyróżniają się poza wszystkim wykorzystaniem najnowocześniejszych środków technicznych do symulacji niektórych procesów geologicznych (np. trzęsienia ziemi, wybuchy wulkanów, ruchy kontynentów) oraz różnorodnych form przekazu informacji umożliwiających aktywny udział zwiedzających. Jedynym, świadomie zamierzonym wyjątkiem jest ekspozycja kamieni szlachetnych i ozdobnych prezentowana w stylizowanej aranżacji nawiązującej bezpośrednio do dawnego charakteru tej wystawy pokazywanej od początku istnienia nowego budynku muzeum w tym samym, honorowym miejscu.

Muzea geologiczne i mineralogiczne tworzą stosunkowo najliczniejszą grupę wśród specjalis-

tycznych muzeów przyrodniczych. W samej tylko Europie liczbę bardziej znaczących muzeów tego typu szacuje się na około 130, a zgromadzone w nich zbiory ocenia się na około 1,5 mln okazów muzealnych¹⁷. Nie sposób zatem podejmować się w tym miejscu nawet najbardziej pobieżnej charakterystyki zachodzących przemian. Podkreślić należy jedynie, że oprócz wielu przykładów bardzo nowoczesnych rearanżacji wystaw, bardzo znaczna liczba ekspozycji mineralogicznych i geologicznych zachowuje tradycyjny układ systematyczny lub regionalny. Dotyczy to w szczególności muzeów związanych ściśle z instytucjami naukowymi i szkołami wyższymi, co wynika z nastawienia na określone potrzeby dydaktyki akademickiej. Powoduje to oczywiście zawężenie kręgu odbiorców.

Jedną z ciekawszych prób odmiennego spojrzenia na rozszerzoną funkcję współczesnej wystawy mineralogicznej jest nowe, niedawno udostępnione publiczności (1987) muzeum w Sofii, którego ekspozycja opatrzona została wymownym tytułem „Ziemia i ludzie”. Bezpośrednią inspiracją do powstania tego muzeum była przekazana w 1985 r. narodowi bułgarskiemu wspaniała kolekcja kryształów-gigantów, zgromadzona przez przebywającego na emigracji kolekcjonera Ilię Deleva. Ekspozycja ogromnych kryształów spełnia przede wszystkim rolę wielkiej atrakcji przyciągającej uwagę zwiedzających, ale zasadniczą treścią wystawy jest próba przedstawienia najważniejszych problemów współczesnej mineralogii stosowanej. Barwny świat minerałów jest tu prezentowany głównie z punktu widzenia najrozmaitszych zastosowań we współczesnej gospodarce i technice. Obok znanych surowców mineralnych znajdują się tu także nowe materiały komponowane z przetworzonych substancji mineralnych zarówno naturalnych, jak i syntetycznych. Wyraźnym przesłaniem tej wystawy muzealnej jest chęć przełamania tradycyjnej konwencji akademickiej stosowanej wciąż jeszcze w większości muzeów mineralogicznych.

Próby usytuowania problematyki muzeów specjalistycznych w szerszym kontekście przyrodniczym, a także kulturowym są przejawem coraz wyraźniejszych dążeń do zrywania hermetycznych podziałów dyscyplinarnych. Interesującym przykładem mogą tu być realizacje wystawiennicze warszawskiego Muzeum Ziemi PAN poświęcone problematyce bursztynu, prezentowane także w wielu muzeach europejskich¹⁸. Podstawowym celem

11. Fragment wystawy „Jantar” ze zbiorów Muzeum Ziemi PAN w Warszawie eksponowanej w Muzeum Narodowym w Pradze (1977).
11. Le fragment de l'exposition „Jantar” („l'Ambre Jaune”) des collections du Musée de la Terre de l'Académie Polonaise des Sciences, exposée au Musée National à Prague (1977).

tych wystaw jest przedstawienie w miarę pełnego obrazu wiedzy o bursztynie nie tylko z punktu widzenia przyrodniczego, ale także jego szczególnej roli w działaniach kultury materialnej i artystycznej. W ten sposób „bursztynowe” wystawy oprócz celu czysto poznawczego sprzyjają bliższemu zrozumieniu źródeł fascynacji towarzyszącej od wieków temu niezwyklej minerałowi. Jest rzeczą znamioną, że taka właśnie forma ujmowania treści wystawy przyrodniczej spotyka się nie tylko z żywym odbiorem publiczności, ale wywołuje również charakterystyczne komentarze krytyków. Jeden z recenzentów włoskich, oceniając przygotowaną przez Muzeum Ziemi PAN wystawę pt. „Ambra — oro del Nord” (Bursztyn — złoto północy) w weneckim Pałacu Dożów, pisał: „...Czy wystawa może stanowić wkład zarówno do nauki jak i sztuki? Należy podkreślić, że wystawa » Bursztyn — złoto północy « uwieńczyła ten zamiar sukcesem. Po raz pierwszy we Włoszech jedno zagadnienie zostało ujęte w postaci wystawy mającej znaczenie zarówno naukowe, jak i artystyczne...”¹⁹.

Przełamanie stereotypowej formuły wystawy przyrodniczej dzięki wydobyciu różnorodnych związków z działalnością człowieka, postrzeganych bardzo szeroko — od historii kultury materialnej do twórczości artystycznej — owocuje nie tylko pogłębieniem treści poznawczych, ale także zdecydowanym powiększeniem kręgów odbiorców. Potwierdził to sukces utrzymanych w tej

właśnie konwencji innych, głośniejszych w ostatnich latach wystaw prezentowanych w Muzeum Ziemi, jak „Australijskie opale” (1988), czy też „Magia turkusu” (1989-1990). Poszukiwaniom związków odmiennego rodzaju, tym razem pomiędzy przyrodą i techniką, poświęcona była wystawa pt. „Asocjacje krzemowe. W świecie minerałów i mikroelektroniki” (1990). Podjęto tu próbę ukazania na zasadzie swobodnych skojarzeń fenomenu krzemu, pierwiastka stanowiącego podstawowy budulec naturalnego świata minerałów oraz główny surowiec dla potrzeb najbardziej wyrafinowanej dziedziny współczesnej techniki.

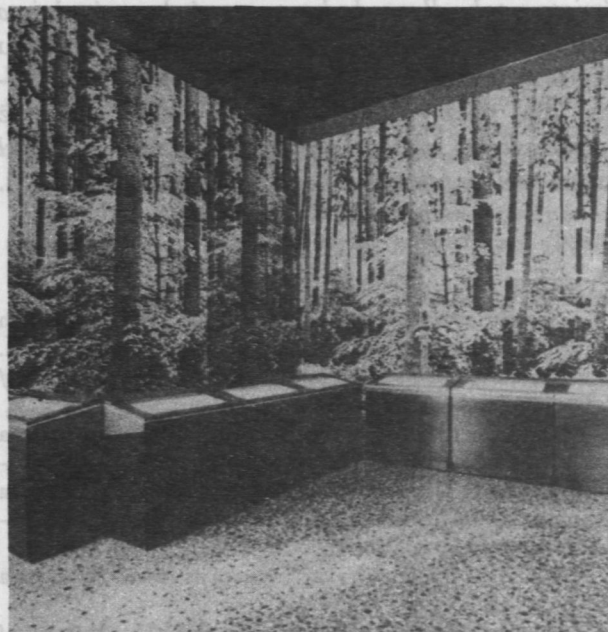
W poszukiwaniu tożsamości

Intensywne przeobrażenia muzeów wyzwalały wiele dylematów, wśród których najpoważniejszym jest zachowanie tożsamości. Charakterystyczne zjawisko aktywizacji tradycyjnych instytucji kulturalnych w obliczu skutków rozwoju kultury masowej i presji nowoczesnych form komunikacji rodzi bowiem także niebezpieczeństwo przejmowania funkcji obcych muzeom. Stąd pojawiają się tendencje do całkowitego niemal zerwania z dotychczasową tradycją pod naporem powracającej co pewien czas fali krytyki muzeów, oskarżanych o nienadążanie za wymogami współczesności. Gorące spory wywołują obserwowane zjawiska przekształcania się niektórych muzeów w swoiste „fabryki wystaw”, centra rozrywkowe lub lawinowo narastające przejawy komercjalizacji²⁰. W tej sytuacji, nie bez przyczyny powraca się do reinterpretacji podstawowych zadań instytucji muzealnych, przypominając definicję muzeów przyjętą na X Konferencji Generalnej ICOM w Kopenhadze²¹. I chociaż trudno oczekiwać pełnej zgody co do możliwości w pełni jednolitej wykładni pojęcia „muzeum”, to nie ulega wątpliwości niezbywalność jego podstawowych funkcji w dziedzinie gromadzenia i przechowywania zbiorów, ich konserwacji, naukowego opracowywania i udostępniania. Inną sprawą jest, jak te funkcje mają być spełniane i na ile w praktyce te wielorakie zadania są realizowane.

Te uniwersalne problemy współczesnego muzealnictwa dotyczą w równej mierze muzeów przyrodniczych. Pojawiają się jednak również zadania

szczególne wynikające z oczywistych ścisłych powiązań z nauką. Mają one charakter wielostronny i obejmują zarówno dziedzinę twórczego procesu badawczego, jak i szeroko pojętą sferę funkcji usługowych wobec nauki. W praktyce akcenty rozkładane są różnorodnie. Na plan pierwszy wydobywa się więc albo funkcję muzeum w zakresie gromadzenia zbiorów przyrodniczych jako materiałów do badań naukowych (bank danych), lub też utożsamia się muzeum z instytutem badawczym. Niekiedy rolę muzeum upatruje się wyłącznie w jego zadaniach edukacyjnych i oświatowych służących popularyzacji nauki i upowszechnianiu wiedzy. Tu również pojawia się często skłonność do wybiórczego, jednostronnego traktowania funkcji muzeum, która wydaje się być sprzeczna z jego misją społeczną²².

Potrzeba precyzyjnego określenia podstawowej misji współczesnego muzeum traktowana jest coraz częściej jako niezbędny warunek sprostania wymogom obecnego etapu rewolucji naukowo-technicznej i wyznacznik jego roli w najbliższej przyszłości. Neil Chalmers, dyrektor British Museum (Natural History), główne funkcje muzeum wiąże przede wszystkim ze zbiorami w dwojakim aspekcie — obowiązku ich gromadzenia i przechowywania oraz udostępniania. Decydują o tym zarówno przesłanki naukowe, bowiem kolekcje stanowić będą zawsze niezastąpioną bazę źródłową umożliwiającą rozwój badań, jak i funkcje edukacyjne muzeum, które oparte są na wykorzystaniu oryginalnych okazów służących poznaniu i wyjaśnieniu zjawisk i procesów przyrodniczych²³. Podkreślenie szczególnej roli oryginalnych okazów i eksponatów stanowi zarazem wyznacznik tożsamości instytucji muzealnej. To właśnie wystawa muzealna wydobywa i akcentuje przede wszystkim niezastąpiony walor poznawczy oryginalnego obiektu. W popularyzacji nauk przyrodniczych jest to czynnik niesłychanie istotny. Zdobywana bowiem w ramach edukacji szkolnej i pozaszkolnej wiedza w przyrodzie obejmuje przede wszystkim sferę znajomości podstawowych faktów przekazywanych drogą informacji pośrednich, niezależnie od tego, czy to będzie żywe słowo wykładu, książka, czy też doskonały nawet obraz filmowy lub telewizyjny. Tymczasem głębsze zrozumienie przyrody wymaga oddziaływania na wyobraźnię poprzez bliższy, bezpośredni kontakt z rzeczywistym obiektem przyrodniczym. Takie właśnie moż-

12. Fragment wystawy Muzeum Ziemi PAN „Bursztyn — złoto północy” eksponowanej w Pałacu Dożów w Wenecji (1978).

12. Le fragment de l'exposition du Musée de la Terre de l'Académie Polonaise des Sciences "l'Ambre Jaune — l'or du Nord", exposée au Palais des Doges à Venise (1978).

liwości stwarza w znacznie większym stopniu wystawa muzealna. Stąd też wynika szczególna i w pewnym zakresie niezastąpiona rola muzeów w procesie edukacji przyrodniczej²⁴.

Właściwe wykorzystanie atrakcyjności oryginalnych obiektów przyrodniczych nie powinno być zresztą ograniczane jedynie do wydobycia ich funkcji czysto poznawczych. Zapomina się często, że mogą one być także źródłem przeżyć emocjonalnych, poruszających sferę odczuć estetycznych, ukazujących piękno i harmonię świata przyrody. Spotykana coraz częściej, świadoma estetyzacja ekspozycji jest próbą przełamania pewnego stereotypu wystawiennictwa przyrodniczego zdominowanego niejednokrotnie natrętnym dydaktyzmem. Kwestia ta łączy się z bardziej uniwersalnym zagadnieniem, istotnym dla oceny roli muzeów we współczesnym świecie. Zgodzić się wypada ze spostrzeżeniem I.G. Robertsona, prezydenta brytyjskiego Museums Association, który rozważając przyszłość muzeów, zauważa: „...Muzea jako miejsca niezwykle, i inspirujące pozostaną dla nas w przyszłości tak samo niezbędne, jak to było w przeszłości. Tak długo jak ludzie będą ciekawi

świata, tak długo będą pragnąć bezpośredniego kontaktu z »realną rzeczą« ...” W uzupełnieniu tego stwierdzenia Robertson podaje jakże wymowny dla naszych rozważań przykład: „...któż uwierzyłby w istnienie dinozaurów, jeśli by nie mógł się o tym przekonać w naszych muzeach? ...”²⁵.

Przypisy

¹ Szeroki przegląd ewolucji poglądów i współczesnych tendencji w zakresie myśli muzeologicznej, przedstawia m.in. w jednej z ostatnich swoich prac K. Hudson, *Museums of Influence*. Cambridge 1987 s. 220.

² Obszerniejsze informacje na ten temat odnaleźć można przede wszystkim na łamach "Museums Journal", wydawanego przez brytyjskie Museums Association oraz kwartalnika "Curator", publikowanego przez American Museum of Natural History w Nowym Jorku.

³ Por. Z. Żygulski jun., *Muzea na świecie*. Warszawa 1982.

⁴ K. Hudson, A. Nicholls (ed), *The directory of Museums*. London 1975.

⁵ W latach 1856-1884 opiekę nad zbiorami przyrodniczymi wydzielonymi z British Museum w 1860 r. i przeniesionymi później do otwartych dla publiczności w 1881 r. pomieszczeń British Museum (Natural History) sprawował wybitny anatom, zoolog i paleontolog Richard Owen (1804-1892), gorący przeciwnik teorii Darwina. W roku 1884 dyrektorem Natural History Museum został William Henry Flower (1831-1899), zwolennik darwinizmu, który sprawując tę funkcję do 1898 r. dokonał zasadniczej przebudowy ekspozycji muzealnych i sformułował nowatorski na owe czasy program działalności muzeum.

⁶ Por. W. H. Flower, *The new Natural History Museum. "Nature"* 1870 nr 2; tenże, *A general guide to the British Museum (Natural History)*. London 1888.

⁷ W. H. Flower, *Presidents Adress. Report of the 59-th Meeting of the British Association for the Advancement of Science*. New Castle 1889.

⁸ R. S. Miles, M. B. Alt, *British Museum (Natural History): a new approach to the visiting public. "Museum Journal"* 1979 vol. 78 nr 4 s. 158-162.

⁹ O znaczeniu i zakresie wpływów brytyjskiego Muzeum Historii Naturalnej na rozwój muzealnictwa przyrodniczego interesujące rozważania przedstawia K. Hudson, *Museums of Influence*. Cambridge 1987 s. 65-85.

¹⁰ G. C. S. Clarke, R. S. Miles, *The Natural History Museum and the public. "Biologist"* 1980 vol. 27 nr 2 s. 81-85.

¹¹ Podwaliny Smithsonian Institution stworzyła fundacja ustanowiona w 1826 r. przez angielskiego chemika i mineraloga Jamesa Smithsona (1765-1829), przejęta oficjalnie przez rząd Stanów Zjednoczonych w 1835 r. Działalność Smithsonian Institution rozpoczęła się w 1846 r. Obecnie obejmuje ona wielki kompleks instytucji naukowych, artystycznych, w tym 13 muzeów i galerii m.in. National Air and Space Museum, National Museum of Natural History i National Museum of Man, National Museum of American History, National Galle-

Sądzić należy, że ta zwykła, odwieczna, ludzka tęsknota za autentyzmem, ową „realną rzeczą”, będzie się potęgować w świecie substytutów i obezwładniającego „szumu informacyjnego”, dodając niepowtarzalną szansę osobistego poznania i przeżycia.

ry of Art, National Museum of American Art, National Portrait Gallery oraz National Zoological Park.

¹² Przykładem mogą tu być chociażby losy niektórych, polskich muzeów przyrodniczych, m.in. na bazie Państwowego Muzeum Zoologicznego w Warszawie, utworzonego w 1919 r., powstał Instytut Zoologii PAN, a zbiory dawnego Muzeum Fizjograficznego w Krakowie, gromadzone od 1865 r., przekształconego następnie (1945) w Muzeum Przyrodnicze PAU, zostały w części włączone do utworzonego w 1953 r. Zakładu Zoologii Systematycznej i Doświadczalnej, zachowując jedynie niewielką ekspozycję muzealną podporządkowaną instytutowi.

¹³ Por. m.in. B. Jorgensen, *The new Zoological Museum Copenhagen. "Museum"* 1973 vol. 25 nr 1-2 s. 63-68; J. Świecicki, *Nowe Muzeum Zoologiczne w Kopenhadze i przyczyny jego popularności. „Przegląd Zoologiczny”* 1978, vol. 22 z. 4 s. 334-352.

¹⁴ Wspomnijmy tu dla przykładu głośną wystawę w londyńskim Natural History Museum pt. „Dinozaury i ich żyjące odpowiedniki” (Dinosaurs and their relatives, 1979), wielkie powodzenie zorganizowanej w 1969 r. w warszawskim Pałacu Kultury ekspozycji „Dinozaury z Pustyni Gobi”. Swoistą karierę zrobiła wystawa objazdowa Muzeum Paleontologicznego w Moskwie prezentowana w latach 1973-1974 w Japonii, a następnie wystawa chińska „Dinosaurs from China” pokazywana w Japonii (1981), Australii (1982), we Francji i Wielkiej Brytanii (1986-1988). Wielką popularnością cieszyła się pokazywana w 1989 r. w Londynie, Kopenhadze, a następnie w Wiedniu wystawa pt. „Dinozaury żyją”, na której prezentowano zrobotyzowane modele dinozaurów, odtwarzające domniemane głosy tych wymarłych gadów.

¹⁵ Realizacja projektu Tyrell Museum of Palaeontology uznana może być za jedno z największych w ostatnich latach przedsięwzięć w zakresie muzealnictwa przyrodniczego. Całkowity koszt wzniesienia i urządzenia zespołu budynków muzealnych o powierzchni około 11 tys. m², szacowany jest na blisko 30 mln. dolarów. Wykonanie wszystkich prac od momentu opracowania projektu w 1981 r., rozpoczęcia budowy w 1983 r. do chwili publicznego otwarcia we wrześniu 1985 r. nastąpiło rewelacyjnie szybko.

¹⁶ Stare Muzeum Paleontologiczne w Moskwie otwarte zostało dla publiczności w 1937 r. i mieściło się poprzednio w centrum miasta w zabytkowym budynku dawnego maneżu księcia Orłowa.

¹⁷ Por. U. Burchard, *Mineral Museums of Europe. Mineral Record*. Tuscon 1986 ss. 271; P. Bancroft, *Mineral Museums of Eastern Europe. Mineral Record* 1988 vol. 19 no 1 ss. 72.

¹⁸ Cykl wystaw objazdowych Muzeum Ziemi PAN rozpoczęła ekspozycja „Jantar” w Muzeum Narodowym w Pradze (1977), następnie „Ambra — oro del Nord” w Pałacu Dożów

w Wenecji (1978), "Amber" w California Academy of Sciences w San Francisco (1982), „Tajemství jantaru” w Muzeum Morawskim w Brnie (1986). W latach 1988-1989 wystawa pt. "Geheimnisse und Schönheit der Bernsteins" prezentowana była w kilku muzeach na terenie Republiki Federalnej Niemiec (Passau, Düsseldorf, Norymberga, Swäbisch Hall). Por. także B. Ceranowicz, *Problemy bursztynu na wystawach Muzeum Ziemi*. „Przegl. Geolog.” 1982 nr 12 s. 651-653; K. Jakubowski, *Bursztyn — złoto północy. Wystawa polskich bursztynów w Wenecji ze zbiorów Muzeum Ziemi PAN*. „Nauka Polska” 1978 nr 10 s. 107-110.

¹⁹ C. Barbacini, *Mostra a Venezia sull'ambra del Nord*. „Gazetta di Parma” 1978.

²⁰ Niebezpieczeństwom związanym z potęgającą się komercjalizacją niektórych muzeów poświęcono m.in. cykl artykułów w jednym z ostatnich numerów "Museum Journal" nr 2 1990 pod charakterystycznym tytułem: "Museums in the

marketplace or in the community?"

²¹ Klasyczna już dziś definicja muzeum przyjęta na X Konferencji Generalnej w Kopenhadze brzmi: „...Muzeum jest to nie zdążająca do zysku, stała instytucja w służbie społeczeństwa i jego rozwoju, otwarta dla publiczności, która gromadzi, konserwuje, bada, przekazuje i wystawia dla celów nauki, kształcenia i satysfakcji materialne świadectwa człowieka i jego środowiska.”

²² Por. K. Jakubowski, *Muzeologiczne aspekty badań naukowych i upowszechniania wiedzy przyrodniczej*. „Nauka Polska” nr 1-2, 1983 s. 53-69.

²³ Por. N. Chalmers, *Defining our mission*. "Museums Journal" nr 4/88 1988 s. 186-187.

²⁴ Por. K. Jakubowski, *Rola muzeów w upowszechnianiu wiedzy przyrodniczej*. „Ziemia” R. 1984. Warszawa 1989 s. 59-66.

²⁵ I. G. Robertson, *Reflecting on the Profound*. "Museums Journal" nr 4/88 1988 s. 177-178.

Krzysztof Jakubowski

Les musées naturels en face des changements et défis de la contemporanéité

Les musées naturels, comme toutes autres institutions de musée, sont sujets à des transformations intensives. Ils se manifestent là, près des tendances universelles dans la théorie et pratique de musée, des conditions particulières, resultants de l'accélération du progrès scientifique et technique. Des problèmes resultants des menaces croissantes du milieu naturel, exercent une influence énorme sur la modification des fonctions et du programme d'activité de musées naturels.

Parmi les plus grands, significants musées du monde, un rôle spécialement important est joué par des musées multidivisionnaires de l'histoire naturelle. Ceux derniers réagissent dynamiquement aux besoins des changements fondamentaux du contenu, et la forme des expositions. Des musées principaux européens de l'histoire naturelle, comme entre autres British Museum (Natural History), Naturmuseum Senckenberg, ainsi que de grands musées américains, exécutent une reconstruction essentielle des expositions. Leur motif principal sont des problèmes de la biologie contemporaine vue par l'écologie, et le renoncement au modèle traditionnel des expositions dans l'ordre systématique. Il est à noter une tendance nette à prendre en considération des besoins du grand public dans le domaine de l'éducation écologique. Des modifications du programme d'activité de musées

naturels spécialistes (entre autres géologiques, minéralogiques, zoologiques et botaniques) sont surtout causées par un progrès rapide des études scientifiques. Il se montrent des musées spécialistes tout à fait nouveaux, opérants progressivement (par exemple Universitetes Zoologiske Museum à Copenhague, Tyrell Museum of Palaeontology au Canada, le Musée Paléontologique nouveau de l'Académie des Sciences de l'Union Soviétique à Moscou, et d'autres. On peut observer plusieurs essais de situer des problèmes de musées spécialistes dans un contexte naturel et culturel plus large (par exemple le Musée de la Terre de l'Académie Polonaise des Sciences à Varsovie). Des transformations intensives des musées provoquent des dilemmes multiples, dont le plus grave est conservation de l'identité. Une question fondamentale est maintien des fonctions essentielles de ces postes dans le domaine d'accumulation, d'élaboration scientifique et mise à la portée des collections. Des fonctions éducatives des musées doivent être basées sur la mise à profit des objets d'exposition naturels originaux. La nécessité d'une détermination exacte de mission essentielle du musée naturel contemporain doit être traitée comme une condition indispensable pour faire face aux exigences d'une étape actuelle de la révolution scientifique et technique.

Ważniejsze wielodziałowe muzea historii naturalnej w Europie

Państwo	Miasto	Nazwa muzeum	Rok zał.	Zbiory
I	2	3	4	5
Austria	Wiedeń	Naturhistorisches Museum	1889	miner., geol., paleont., zool., bot., antrop., arch.
Belgia	Bruksela	Musée Institut Royal des Sciences Naturelles de Belgique	1846	miner., paleont., zool., bot., antrop., arch.
Bułgaria	Sofia	Nacionalen Prirodonauczen Muzej (The National Natural History of the Bulgarian Academy of Sciences)	1889	miner., geol., paleont., zool., bot.
Czechosłowacja	Praga	Narodni Muzeum Prirodovedecké Muzeum	1818	miner., geol., paleont., zool., bot., antrop., arch.
	Brno	Moravské Muzeum	1818	miner., geol., paleont., zool., bot., antrop., arch.
Francja	Paryż	Muséum National D'Histoire Naturelle	1635	paleont., zool., antrop., bot., arb., akw.
Lyon		Muséum D'Histoire Naturelle	1823	miner., geol., paleont., zool.
Hiszpania	Madryt	Museo Nacional de Ciencias Naturales	1771	miner., geol., paleont.
Jugosławia	Ljubljana	Prirodoslovni Muzei Slovenije (Slovanian Natural History Museum)	1821	miner., geol., paleont., zool., bot., arb.
Niemcy	Frankfurt n/Menem	Naturmuseum Senckenberg (Forschungsinstitut und Naturmuseum Senckenberg)	1821	miner., geol., paleont., zool., bot., antrop., ocean.
	Stuttgart	Staatliches Museum für Naturkunde	1791	miner., geol., paleont., zool., bot.
	Berlin	Museum für Naturkunde der Humboldt Universität	1890	miner., geol., paleont., zool., bot., antrop., arb.
Szwajcaria	Berno	Naturhistorisches Museum	1832	miner., geol., paleont., antrop.
	Genewa	Muséum D'Histoire Naturelle	1820	miner., geol., paleont., zool., antrop.
Szwecja	Sztokholm	Naturhistoriska Riksmusset	1819	miner., geol., paleont., zool., bot.

1	2	3	4	5
Wielka Brytania	Londyn	British Museum (Natural History)	1753 1881	miner., geol., paleont., zool., bot., antrop.
	Edynburg	Royal Scottish Museum (Dpt. Natural History)	1854	miner., geol., paleont., zool., antrop.
	Cardiff	National Museum of Wales (Dpts. Botany, Zoology, Geology)	1907	miner., geol., paleont., zool., bot., antrop., arch.
Węgry	Budapeszt	Termesztudományi Múzeum (Hungarian Natural History Museum)	1802	miner., geol., paleont., zool., bot., antrop.
Włochy	Mediolan	Museo Civico di Storia Naturale	1844	miner., geol., paleont., zool., bot., antrop., akw.
ZSRR	Kijów	Centralnyj Nauczno-Prorodowedczeski Muzei Ukrainskoj Akademi Nauk (The Central Scientific Museum of Natural History) * utworzone w 1966 r. z łącz. Muz. Zool. (1919), Muz. Bot. (1921), Muz. Geol. (1927), Muz. Paleont. (1935), Muz. Arch. (1935).	1966*	miner., geol., paleont., zool., bot., arch.

Skróty: antrop. — antropologia; arb. — arboretum; arch. — archeologia; akw. — akwarium; bot. — botanika; etn. — etnografia; geol. — geologia; miner. — mineralogia; ocean. — oceanologia; paleont. — paleontologia; zool. — zoologia.

Jerzy Świecimski

Muzeum Historii Naturalnej Senckenberga we Frankfurcie nad Menem i Muzeum Paleontologiczne Akademii Nauk ZSRR w Moskwie — próba analizy porównawczej rozwiązań wystawowych

Można zadać pytanie: czemu opisywać jednocześnie dwa muzea, a nie każde oddzielnie i właśnie te, a nie inne muzea? Przypadek czy metoda? A jeśli nie przypadek a metoda, to czym taki „wiązany” opis pary wybranych muzeów jest uzasadniony?

Odpowiedź na te pytania zawarta jest w charakterze opisywania muzeów. Charakter każdego z wybranych muzeów musi być oczywiście opisany oddzielnie, a dopiero potem można pokusić się o opis „wiązany”. W opisie „wiązanym” wyraźniej wydobywa się cechy przedmiotów wybranych: i to zarówno cechy wspólne, typowe, jak również cechy indywidualne, które stanowią o wyjątkowości da-

nych przedmiotów i które przedmioty te różnicują. W opisach dokonywanych oddzielnie charakterystyka taka nie jest nigdy wyraźnie eksponowana. Cechy specyficzne (zarówno typowe, jak indywidualne) wydobywane są wtedy metodą zestawień i porównań, inaczej nie jest to bowiem możliwe. Opis „wiązany” przybliży więc metodologicznie etap potrzebny do pełnej charakterystyki obiektu, jego typologicznej klasyfikacji, możliwej do uzyskania jedynie w wyniku analizy porównawczej.

Muzeum Historii Naturalnej Senckenberga we Frankfurcie nad Menem i Muzeum Paleontologiczne Akademii Nauk ZSRR w Moskwie mają wiele cech wspólnych oraz wyraźnie je różnicujących.